

Przegląd Religioznawczy 2(280)/2021

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

RYSZARD WÓJTOWICZ

Uniwersytet Rzeszowski

Instytut Filozofii

e-mail: rwojt@univ.rzeszow.pl

ORCID: 0000-0002-8807-8720

DOI: 10.34813/ptr2.2021.7

O pokoju i braterstwie. Wybrane aspekty filozofii i myśli społecznej papieża Franciszka

On peace and brotherhood.
Selected aspects of the philosophy and social thought
of Pope Francis

Abstract. The article is a rational and critical reconstruction and analysis of the doctrine of peace and the ideal of brotherhood in Francis' social teaching. In the proclaimed doctrine of peace, the Pope refers to the essential contents formulated in the constitutions of the Second Vatican Council and in the social teaching, philosophy and theology of his predecessors: Paul VI, John Paul II and Benedict XVI. Francis accurately diagnoses contemporary difficulties and obstacles on the way to a peaceful and fraternal coexistence of people. At the same time, the pontificate of Francis gives dynamism to the doctrine of peace, characteristic of the person and intellectual formation of Jorge Mario Bergoglio. At the same time, Francis points out the path of renewal and "rebirth" of the doctrine of peace, the teleological nature of which determines the content of the duty necessary to implement the indicated ideals of social life.

Keywords: Francis, peace, brotherhood, philosophy, social teaching

Wstęp

Rozważania o pokoju i braterstwie zajmują ważne miejsce (jeśli nie najważniejsze) w nauczaniu społecznym papieża Franciszka. Zagadnienie pokoju jest ściśle powiązane z ideałem braterstwa, a problematyka ta występuje niemal w wszystkich najważniejszych papieskich dokumentach tj. encyklikach, adhortacjach, listach i przemówieniach. Doktryna pokoju i ideał braterstwa rozważane są nie tylko w kontekście teologicznym, ale także filozoficznym. Teologia oraz refleksja filozoficzna, a szczególnie antropologiczno-filozoficzna, implikują tezy papieskich rozważań społeczno-politycznych. W konsekwencji zagadnienie pokoju i braterstwa staje się rozważaniem o wielodzielowym charakterze: teologicznym, filozoficznym, społecznym, ekonomicznym i politycznym, ujętym w generalizujący kontekst: strategii kulturowej Kościoła.

W filozofii i myśli społecznej Franciszka realizowany jest, po pierwsze, plan edukacyjny, wychowania do pokoju i braterstwa, według postanowień Soboru Watykańskiego II¹. Po drugie, rozważania i nauczanie papieża inspirowane są antropologią filozoficzną i katechezą społeczną jego poprzedników²: Jana Pawła II i Benedykta XVI. Po trzecie, pontyfikat Franciszka to oryginalny wkład w nauczanie społeczne formacji intelektualnej (filozofa i teologa) Jorge Mario Bergoglio (Papież Franciszek i Wolton, 2018, s. 411–416)³, który obecnemu pontyfikatowi nadaje szczególną wyrazistość i dynamizm. Zasadniczy cel niniejszego artykułu to próba odpowiedzi na pytanie: czy zastosowanie doktryny pokoju może skutecznie przezwyciężyć zidentyfikowane i wskazane przez Kościół Franciszka przeszkody i trudności w realizacji pokoju i braterstwa? Czy strategia Kościoła dążąca do urzeczywistnienia pokoju i braterstwa to realny (możliwy do urzeczywistnienia) projekt, czy może „romantyczne marzycielstwo”?

¹ Oczywiście rozważania o pokoju były obecne w myśli społecznej Kościoła przed Soborem Watykańskim II, przykładowo: w encyklice Leona XII *Libertas praestantissimum* (20.06.1888 r.), encyklice Piusa XI *Mit brennender Sorge* (14.03.1937 r.) czy w orędziu radiowym Piusa XII (z 24.12.1942 r.).

² Franciszek w rozważaniach o pokoju i braterstwie odwołuje się także do nauczania z pontyfikatu Jana XXIII i Pawła VI. Przypomina encyklikę Jana XXIII *Pacem in terris* (11.04.1963 r.) oraz Pawła VI *Ecclesiam suam* (6.08.1964 r.).

³ Jorge Mario Bergoglio w 1961 r. ukończył studia humanistyczne, uzyskując tytuł magistra filozofii, następnie w latach 1967–1970 studiował teologię, natomiast pracę doktorską ukończył w Niemczech w 1986 r. Więcej o jego formacji intelektualnej: *Biografia papieża Franciszka* (Papież Franciszek i Wolton, 2018).

Braterstwo podstawą i drogą pokoju

Głoszona przez Franciszka doktryna pokoju nie jest jedynie antytezą wojny ani utrzymywaniem równowagi między skonfliktowanymi stronami. Pokój to porządek społeczny nadany „społeczeństwu ludzkiemu przez boskiego jego Zbawiciela, nad którego urzeczywistnieniem pracować mają ludzie pragnący coraz to doskonalszej sprawiedliwości” (*Gaudium et spes*, n 79)⁴. Nie jest zatem jedynie brakiem wojny (Stachowski, 1985, s. 58–66; 1983, s. 153–172; Skrzypek, 1983, s. 121–153). Pokój w rozważaniach Franciszka analizowany jest z dwóch perspektyw: negatywnej (ukazującej, czym pokój nie jest) i pozytywnej (wskazującej możliwe i realne drogi jego urzeczywistnienia). W perspektywie negatywnej pokój to przeciwieństwo wszelkich konfliktów oraz negacja realnych i potencjalnych sytuacji społeczno-ekonomiczno-polityczno-kulturowych stanowiących zarzewie konfrontacji. W perspektywie pozytywnej pokój to dążenie do urzeczywistnienia i utrzymania autentycznego braterstwa wśród ludzi i „przyjaźni społecznej” różnych narodów i kultur (Franciszek, 2013b; 2015b, s. 1–2). Franciszek podkreśla, że nie ma „przyszłości bez pokoju”, bez planów redukcji broni, bez gaszenia „ognisk wojny”, różnych odmian konfliktów, poczynając od rodziny, wspólnoty, napięć wewnątrz państw, konfliktów kulturowych, etnicznych i religijnych (Franciszek, 2015a, s. 22). Gdyż „pokój to nie tylko brak wojny, ale ogólny stan, w którym osoba ludzka jest w zgodzie sama z sobą, w harmonii z przyrodą i w zgodzie z innymi ludźmi” (Franciszek, 2015a, s. 22)⁵.

Franciszek zaznacza, że *Pontifex* to ten, który „buduje mosty – z Bogiem i ludźmi”, prowadzi dialog między braćmi i kulturami (Franciszek, 2013c, s. 22). *Pontifex* jako „budowniczy mostów”⁶ jest zarzewiem i stroną żywego dialogu, który prowadzi do urzeczywistnienia pokoju i braterstwa między ludźmi (Papież Franciszek, Wolton, 2018, s. 40–41). Pokój i braterstwo możliwe są za sprawą autentycznego dialogu, ten zaś dokonuje się przy udziale religii, bowiem niemożliwe jest „budowanie mostów między ludźmi, kiedy zapomina się o Bogu” (Franciszek, 2013c). Działania na rzecz pokoju to m.in. walka

⁴ W rozdziale V konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* czytamy, że „pokój nie jest prostym brakiem wojny ani też nie sprowadza się jedynie do stanu równowagi sił sobie przeciwstawnych, nie rodzi się także z despotycznego władztwa, lecz słusznie i właściwie zowie się «dziełem sprawiedliwości»”.

⁵ Przy czym papież dodaje, że „uciszenie broni i ugaszenie ognisk wojny pozostaje niezbędnym warunkiem rozpoczęcia procesu prowadzącego do osiągnięcia pokoju w różnych jego aspektach”.

⁶ *Pontifex*, budowniczy mostów, wyraża stosunek Boga do ludzkości i taki właśnie zdaniem Franciszka powinien być „fundament działania politycznego Kościoła”.

z różnymi formami ubóstwa, materialnego i duchowego, walka z „dyktaturą relatywizmu”, który negując „prawdę”, niszczy „autentycznego człowieka” i „autentyczną kulturę”, braterstwo i pokój. Nie ma zdaniem Franciszka prawdziwego pokoju bez prawdy (Franciszek, 2013c). Chcąc zatem zapewnić pokój światowy (Franciszek, 2020b), urzeczywistnić ideał braterstwa ludzkości, należy rozpoznać, wskazać i usunąć przeszkody oraz trudności związane z realizacją wskazanych ideałów. Aby rozważania o pokoju i braterstwie nie stały się jedynie „romantycznym marzycielstwem” czy utopijną iluzją (Franciszek, 2020a, n 28; 2013a, s. 27–28), konieczne stają się działania zmierzające do zmiany zastanej (niepożądaney) rzeczywistości. Jednak żeby zmienić świat, trzeba przede wszystkim „zmienić człowieka”, gdyż od tego, jaka jest „prawda” o tym, kim jest człowiek (jaka jest jego natura), zależy realizacja harmonijnego (pokojuowego) rozwoju świata. U podstaw doktryny pokoju oraz ideału braterstwa znajduje się więc koncepcja człowieka, „osoby ludzkiej”, której natura nie wyczerpuje swej istoty w wymiarze materialistyczno-witalistyczno-naturalistycznym (horyzontalnym) (Wójtowicz, 2010, s. 37–70). Człowiek jest osobą, to znaczy, że jego istota nie daje się zredukować do wyżej wspomnianego wymiaru, osoba w znaczeniu metafizyczno-religijnym (wertikalnym), to indywidualna substancja natury rozumnej. Stąd m.in. głoszony przez Franciszka prymat ducha nad materią, podmiotu nad rzeczą, etyki nad techniką wskazuje na właściwą hierarchię dychotomicznie rozumianej natury ludzkiej, wyższość wartości duchowych nad ograniczającą człowieka materialnością. Jednak we współczesnym świecie u podstaw rozumienia człowieka znajdują się głównie wartości materialne i doczesne oraz filozofia materialistyczna, marginalizująca, a nawet negująca wartości religijne, „detronizująca Boga” i „deifikująca człowieka” (Franciszek, 2019b).

Według *Pontifexa* nie można sensownie mówić o braterstwie ludzkim, „budować mostów” (prowadzić autentycznego dialogu) i pokoju bez uznania (nadanej przez Boga i stąd niezbywalnej) godności człowieka. Dlatego w centrum nauczania społecznego Franciszka znajdują się dwa konstytuujące wykładaną doktrynę pokoju wymiary. Jednym jest humanocentryzm, w którym człowiek, „osoba ludzka” i jej niezbywalna godność implikują horyzontalny („ziemski”) wymiar działań na rzecz pokoju i braterstwa. Drugim jest chrystocentryzm, lokujący rozważania o pokoju i braterstwie w wymiarze wertikalnym, eschatologicznym. Według Franciszka bez chrystocentrycznego i humanocentrycznego rozumienia człowieka i kultury, a także bez autentycznego dialogu (Franciszek, 2014b) między kulturami (Giaccardi i Magatti, 2016, s. 12; Franciszek, 2016a)⁷ ludzkości grozi „duchowa atrofia”

⁷ Kościół jest zdolny do uznania złożoności kultury, ale wymaga to „ciężkiego i zarazem ekscytującego wysiłku dialogu z różnymi kulturami, z różnymi ludźmi”.

(Franciszek, 2015e), „pigmeizacja wartości” (Bergoglio, 2013, s. 13; Franciszek, 2013d, n 22) i globalna niesprawiedliwość (Franciszek, 2015c, n 38–52). Przy czym humanocentryzm (Franciszek, 2014c, s. 2)⁸, humanizm integralny, musi być przepełniony „światłem wiary” (Franciszek, 2013d, n 1–2), chrystocentryzmem, tj. uniwersalnym i zrównoważonym, otwartym na różnorodność, integralnym i sprawiedliwym (według zasady dobra wspólnego) ujęciem wielu zagadnień społecznych, w tym doktryny pokoju. Jest to integralne ujęcie autentycznej kultury i autentycznego człowieka (Wójtowicz, 2017, s. 95–104), „odpowiedzialnego zarządcy” świata (Franciszek, 2015c, n 116).

W pierwszym w czasie swego pontyfikatu orędziu na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2014 r. (Franciszek, 2014a, s. 4–10; 2015d; 2016e; 2016f; 2017, s. 4–6; 2019a, s. 4–6; 2020b; 2021) papież podkreśla, jak istotne znaczenie ma idea braterstwa dla kształtowania światowego pokoju. Bez braterstwa nie ma sprawiedliwego społeczeństwa ani trwałego i stabilnego pokoju w świecie, a rodowód braterstwa odnajdujemy w rodzinie, która jest „źródłem wszelkiego braterstwa, a zatem również podstawą pokoju i główną drogą do niego, ponieważ z racji swego powołania powinna «zarażać» świat swą miłością” (Franciszek, 2014a, s. 4). Jednak współczesnym zagrożeniem dla braterstwa jest „globalizacja obojętności”, która oswaja człowieka z obojętnością, uczy ignorowania bólu i cierpienia innych. „Przyzwyczajamy się” do cierpienia – konstatuje Franciszek – zamykamy się w sobie i na problemy współczesności, nie chcemy dostrzegać naruszeń podstawowych praw człowieka. Skutki pewnych zjawisk społecznych (neokolonializmu, handlu ludźmi, rasizmu, szowinizmu, bezwzględного niszczenia środowiska naturalnego, lokalnych konfliktów zbrojnych, bezpardonowej walki gospodarczo-ekonomicznej) są dla życia rodziny, braterstwa, sprawiedliwości społecznej, dobra wspólnego i pokoju tak samo niszczące jak skutki konfliktów militarnych. W związku z tym Franciszek przypomina nauczanie Benedykta XVI, który głosił, że „globalizacja [...] zbliża nas, ale nie czyni nas braćmi” (Franciszek, 2014a, s. 4; Benedykt XVI, 2009, n 19). Procesy globalizacji ekonomiczno-kulturowej przyniosły wiele korzyści ludzkości, ale w ich wyniku zaczęła zanikać „kultura solidarności” i potrzeba braterstwa, coraz bardziej pogłębiają się nierówności społeczne, rosną obszary biedy. Również w wymiarze społeczno-kulturowym obserwowany jest dynamizm „nowych ideologii”, które „charakteryzuje rozposzechniony indywidualizm, egocentryzm i materialistyczny konsumpcjonizm [które – R.W.] osłabiają więzi społeczne, podsycając mentalność «odpadów», prowadzącą do pogardy i odrzucania najsłabszych, tych, którzy są uważani

⁸ Humanocentryzm bez zakorzenienia w Chrystusie jest „niepełny”, nieautentyczny, gdyż „to żywa wiara w Chrystusa stanowi o naszej najgłębszej tożsamości [...], wszystko inne jest drugorzędne”.

za «bezużytecznych»” (Franciszek, 2014a, s. 5)⁹. Dlatego w braterstwie ludzi odnajdujemy „podstawę pokoju i drogę do niego” (Franciszek, 2014a, s. 5). Powinniśmy zatem – sugeruje Franciszek – wybierać w życiu to, co istotne, dzielić się dobrami tego świata ze wszystkimi, aby każdy mógł doświadczyć wspólnoty braterskiej. Współczesne kryzysy (gospodarcze i społeczno-kulturowe) oddalają człowieka od Boga i bliźniego, prowadzą go ku konsumpcji i zaspokojeniu subiektywnie odczuwanych potrzeb i pragnień. Jednak owe kryzysy mogą być dobrą okazją do odrodzenia „cnót roztropności, umiarkowania, sprawiedliwości i męstwa” oraz pozwolą człowiekowi ponownie „odkryć” samego siebie we wspólnocie bliźnich i to, że jest powołany do czegoś więcej niż do „maksymalizacji własnego indywidualnego dobra” (Franciszek, 2014a, s. 5–6). Braterstwo przezwycięża obojętność, promuje postawę otwartości, spotkania i dialogu, jest drogą do pokoju. Daje możliwość autentycznego rozwoju każdego człowieka, lecz „potrzebne jest nawrócenie serc, które pozwoli każdemu uznać w drugim brata” (Franciszek, 2014a, s. 6). Jeśli zostanie spełniony ten warunek (nawrócenia człowieka), to braterstwo może stać się, po pierwsze, źródłem pokoju społecznego, równowagi między wolnością a sprawiedliwością, między odpowiedzialnością indywidualną a solidarnością grupy, między „dobrem indywidualnym a dobrem wspólnym” (Franciszek, 2014a, s. 7), po drugie, może zapewniać wolność i godność osoby oraz zgodę w życiu społecznym, które przyczynią się do eliminacji z życia różnych form egoizmu, niszczącej praworządność i sprawiedliwość.

Budowanie pokoju w świecie i utrzymanie relacji braterstwa między ludźmi wymaga eliminacji indywidualnego i społecznego egoizmu, który przybiera różne formy, takie jak: korupcja, organizacje przestępcze, dewastacja zasobów naturalnych, handel narkotykami i ludźmi, nielegalne transfery i spekulacje finansowe, prostytucja, niewolnictwo czy neokolonializm. Nie wyczerpuje to listy problemów współczesnego świata ani przeszkód i trudności w drodze do pokoju i braterstwa. Istotne jest jednak ukazanie wrażliwości papieża Franciszka na globalne problemy społeczne i rolę braterstwa w drodze do osiągnięcia pokoju na świecie. Franciszek wyraża wprost tezę, że „bez miłości nie można odkryć braterstwa” (Franciszek, 2014a, s. 8). Zatem w wymiarze indywidualnym, chcąc doświadczyć więzi braterstwa, należy ją odkryć w sobie i okazać innym. Natomiast w wymiarze społecznym należy uznać braterstwo ludzi, niezbywalną godność każdego człowieka, solidaryzm społeczny, odpowiedzialność za dobro wspólne. Oba te warunki (indywidualny i społeczny) implikują pożądaną postawę wobec gospodarki i polityki, których nie można zredukować do „technicyzacji pozbawianej idealizmu”, eliminującej „transcenden-

⁹ W ten sposób – dodaje Franciszek – współzycie między ludźmi nabiera coraz bardziej kształtu zwykłego, pragmatycznego i egoistycznego *do ut des* (daję, abys dał).

dentny wymiar człowieka” (Franciszek, 2014a, s. 8). Znaczy to, że jeśli ignorujemy potrzebę transcendencji i pomijamy wymiar wartościowy, eliminując Boga z ludzkiego życia, sprawiamy, że „ludzie są sprowadzeni do przedmiotów, które można wykorzystywać. Jedynie wówczas, gdy polityka i ekonomia zgodzą się poruszać w rozległej przestrzeni zapewnionej przez owo otwarcie na Tego, który miłuje każdego człowieka, będą mogły kształtować się w oparciu o autentycznego ducha miłości braterskiej i będą mogły być skutecznym narzędziem integralnego rozwoju ludzkiego i pokoju” (Franciszek, 2014a, s. 8).

Według Franciszka w drodze do braterstwa i pokoju powinniśmy wychowywać (edukować i ewangelizować) nowe pokolenia ludzi marzących o pokoju i miłości braterskiej, a jednocześnie uwzględniać różnorodność kultur i budować nową politykę międzynarodową oraz państw narodowych.

Jedność w różnorodności warunkiem braterstwa i pokoju światowego

Papież Franciszek i Imam Al-Azharr Ahmad Al-Tayyeb 4 lutego 2019 r. podpisali Dokument o ludzkim braterstwie dla pokoju światowego i współistnienia (Franciszek, 2019b). Dokument ten skierowany jest do wszystkich ludzi dobrej woli (wierzących i niewierzących), którzy pragną kultury wzajemnego szacunku, braterstwa ludzi i pokoju powszechnego. Jednak urzeczywistnienie ideału braterstwa oraz pokoju musi zmierzyć się z sygnalizowanymi wyżej problemami oraz pokonać przeszkody¹⁰ na drodze do ideałów społecznych. Według sygnatariuszy Dokumentu obojętność na krzywdę ludzką („znieczulone sumienie”), prymat indywidualizmu i egoizmu nad wartościami wspólnot religijnych, skutki procesów sekularyzacyjnych, materializacja (konsumizm) wszelkich form aktywności człowieka w życiu społeczno-kulturowym, a także niesprawiedliwość i nieuczciwy podział zasobów naturalnych są przyczyną wzrostu ubóstwa, chorób i śmieci oraz poważnych kryzysów politycznych prowadzących do wojny (Franciszek, 2019b).

Dlatego „Al-Azhar, Al-Sharif i muzułmanie Wschodu i Zachodu wraz z Kościołem katolickim i katolikami Wschodu i Zachodu (Franciszek, 2019b)¹¹ deklarują akceptację kultury dialogu jako drogi; wzajemnej współpracy jako

¹⁰ Są to m.in.: ubóstwo, korupcja, handel żywym towarem, terroryzm, dyskryminacja, ekstremizm, wojny i konflikty, nierówności i niesprawiedliwość społeczna.

¹¹ Cytowany Dokument zawiera deklarację dążenia do „Bliskości między Wschodem a Zachodem, między Północą a Południem oraz między wszystkimi, którzy wierzą, że Bóg nas stworzył, abyśmy się wzajemnie rozumieli, współpracowali ze sobą i żyli jak bracia i siostry, którzy się miłują”.

kodeksu postępowania; wzajemnego porozumienia jako metody i standardu” (Franciszek, 2019b)¹². Nadrzędnym „standardem” powinno być przestrzeganie i egzekwowanie przykazania „nie zabijaj” (Franciszek, 2019b)¹³. Przykazanie to wyraża powinność pomocy potrzebującym i ubogim, sierotom, wdowom, uchodźcom, ofiarom wojen, prześladowań i niesprawiedliwości. Polityka „ekstremizmu i podziału” – zauważa Franciszek – manipuluje społeczeństwem w imię bezwzględnego zysku i interesu politycznego, niszczy braterstwo i wspólnotę bliźnich (Franciszek, 2019b). Dlatego dążąc do utrwalenia pokoju i braterstwa, należy wzmacniać politykę międzynarodową promującą kulturę „tolerancji i współistnienia w pokoju; interweniowania tak szybko, jak to możliwe, by powstrzymać przelewanie niewinnej krwi i położenie kresu wojnom, konfliktom, degradacji środowiska oraz upadkowi moralnemu i kulturowemu, jakiego obecnie doświadcza świat” (Franciszek, 2019b). Pokonać przeszkody w drodze do pokoju i braterstwa to m.in. przezwyciężyć dominację indywidualizmu, egoizmu, radykalizm i ekstremizm we wszystkich jego formach, należy także dążyć do odrodzenia wartości moralnych i nauczania religijnego (Franciszek, 2019b)¹⁴. Autorzy Dokumentu wspólnie oświadczają, że terroryzm religijny, fundamentalny radykalizm, prowadzący do konfliktów i ekstremizmów, jest daleki od prawdy religijnej. Nakłanianie do wojny, ekstremizmu, przemocy i nienawiści jest wynikiem „politycznej manipulacji religiami”, działaniem ze względu na partykularny interes polityczny lub gospodarczy, kosztem autentycznego nauczania religijnego (Mrozek-Dumanowska, 2014, s. 125–154). Stąd apel do „wszystkich, których to dotyczy, do zaprzestania posługiwania się religią w celu wzbudzania nienawiści, przemocy, ekstremizmu oraz ślepego fanatyzmu, do zaprzestania używania imienia Boga dla usprawiedliwiania zabójstw, eksterminacji, terroryzmu oraz ucisku [...]. Bóg Wszechmogący nie potrzebuje niczyjej obrony i nie chce, aby Jego imię było używane do terroryzowania ludzi” (Franciszek, 2019b).

¹² W Dokumencie czytamy: „W tym celu Kościół katolicki i Al-Azhar poprzez wzajemną współpracę ogłaszają i zobowiązują się przekazać ten dokument władzom, wpływowym przywódcom, osobistościom religijnym na całym świecie, odpowiednim organizacjom regionalnym i międzynarodowym, organizacjom społeczeństwa obywatelskiego, instytucjom religijnym i czołowym myślicielom. Ponadto zobowiązują się do przedstawienia zasad zawartych w tej Deklaracji na wszystkich poziomach regionalnych i międzynarodowych, jednocześnie żądając, aby zasady te zostały przełożone na politykę, decyzje, teksty legislacyjne, kierunki studiów i materiały środków przekazu”.

¹³ Gdyż „kto zabija człowieka, jest jak ten, który zabija całą ludzkość, oraz że każdy, kto ratuje osobę, jest jak ten, który ratuje całą ludzkość”.

¹⁴ Autentyczny dialog międzykulturowy pomoże kulturze Zachodu powstrzymać „chorobę ducha i religii”, natomiast kulturze Wschodu wskaże drogę do pokonania stagnacji naukowej i technicznej. Ważne w tym procesie jest to, „aby nie ignorować różnic religijnych, kulturowych i historycznych”.

W głoszonej przez Franciszka doktrynie pokoju istotną rolę odgrywa religia, „autentyczne nauki religii”, budujące politykę pokoju, dialogu, braterstwa i przyjaźni społecznej. Religia w tym kontekście jest drogą do sprawiedliwości i miłości, chroni (szczególnie młodzież i przyszłe pokolenia) (Stachowska, 2019, s. 181–201) przed egoizmem, chciwością, dominacją materializmu i polityką kierującą się prawem siły, a nie siłą prawa (Franciszek, 2019b). Należy zatem zapewnić pokojowe współistnienie wielu religii, uznając pluralizm religijny oraz głosząc tolerancję. Franciszek podkreśla, że prawem każdej osoby jest wolność, „wolność wiary, myśli, słowa i działania” (Franciszek, 2019b), a tak rozumiana wolność nadaje wszystkim ludziom prawo „bycia różnymi”, bez względu na kolor skóry, płeć, rasę oraz język (Franciszek, 2019c). Nie można zmuszać człowieka do wyznania wiary określonej religii ani narzucać modelu cywilizacji i kultury. Droga hegemonii narzuconej ludziom religii, modelu cywilizacji czy wzoru kulturowego to droga konfrontacji, konfliktu i nienawiści. Droga do pokoju i braterstwa prowadzi poprzez dialog, kulturę tolerancji i akceptacji pluralizmu oraz różnic między ludźmi. Dialog musi być konstruktywny, inaczej nie pozwoli na usunięcie problemów ekonomiczno-społecznych, gospodarczych, ekologicznych, politycznych. Tylko autentyczny dialog może ożywić wartości moralne, prowadzić do poszanowania różnych wyznań religijnych i ochronę miejsc kultu. Dialog „buduje mosty” i otwiera człowieka i kultury na „innych” (Franciszek, 2014c; 2016b; 2018b; 2019d).

W związku z tym bezwzględnie zwalczany i potępiony powinien być terroryzm (Franciszek, 2019b)¹⁵, który należy uznać za zbrodnię międzynarodową, szkodzącą bezpieczeństwu i realizacji pokoju na świecie. Równie istotnym elementem doktryny pokoju jest uznanie, że każdy człowiek jest obywatelem, tj. wolnym i równym względem praw i obowiązków. Należy zatem wyeliminować z polityki pojęcie „mniejszości”, które implikuje dyskryminację i rasizm, segregację, poczucie izolacji i niższości, pozbawiając ludzi praw religijnych i obywatelskich. Należy także zabiegać o powszechne uznanie praw kobiet, praw, które chronią je przed działaniami negującymi ich wolność i godność. Równie istotna jest ochrona praw dzieci oraz osób starszych, chorych, niepełnosprawnych i uciskanych. Wszystkie te prawa muszą być zagwarantowane i bronię przez ustawodawstwo poszczególnych państw narodowych i prawo

¹⁵ Ataki terrorystyczne, zamachy czy niszczenie miejsc kultu – zdaniem sygnatariuszy Dokumentu – jest wypaczeniem nauczania religijnego, błędną interpretacją tekstów religijnych a „terroryzm jest godny pożałowania i zagraża bezpieczeństwu ludzi, czy to na Wschodzie, czy na Zachodzie, na Północy czy Południu, i szerzy panikę, terror i pesymizm, ale nie jest on spowodowany religią, nawet gdy terroryści posługują się nią instrumentalnie”.

międzynarodowe (Franciszek, 2019b)¹⁶. W encyklice *Fratelli tutti* (Franciszek, 2020a) papież zaznacza, że jeśli życie człowieka i jego kultura pozbawione są odniesienia do transcendencji i potrzeb „ducha”, to koncentruje się on na „konsumpcji” i szybkim zaspokajaniu materialnych potrzeb. Życie pozbawione autentycznego celu, religijności (nie tylko katolickiej), transcendencji, z jednej strony osłabia wiarę we „wspólnotę ludzką”, braterstwo i pokój na świecie, ukazując go jako utopijną iluzję, z drugiej – dopuszcza cynizm i bezkrytyczną pochwałę dotychczasowych osiągnięć ludzkości, „deifikację” człowieka, jego panowania nad ludźmi i światem. A to – dodaje Franciszek – uniemożliwia spotkanie i dialog, prowadząc ku kulturze zamkniętej na „innych”, „kulturze muru”, izolacji, konfrontacji i negacji. Tymczasem tylko „kultura spotkania”, kultura dialogu, ekumenizmu i otwartości na dobro wspólne gwarantuje braterstwo i pokój (Franciszek, 2020a, n 28).

Braterstwo zbudowane na autentycznej solidarności ludzkiej, czynie osoby względem „innego”, „obcego” może przemienić świat „niesprawiedliwości” w realne i wspólne dążenie do dobra powszechnego, pokoju światowego (Franciszek, 2013a, s. 27–28)¹⁷. W dziele tym ważne miejsce zajmuje miłość, która w doktrynie pokoju nabiera uniwersalnego znaczenia, odnosząc się do wszelkich sytuacji społecznych. Miłość warunkuje przebaczenie i pojednanie mimo doznanych przez ludzi i narody krzywd. Miłość to źródło miłosierdzia, ono zaś ma moc wybaczenia, to dzięki niemu sprawiedliwość staje się możliwa. Franciszek jednak podkreśla, że chodzi tu o chrześcijańskie rozumienie przebaczenia, miłosierdzia („inspiruje je jeden Bóg”), które zasadniczo różni się od jego relatywistycznej interpretacji, funkcjonującej w kulturze konsumpcyjnej czy światopoglądach naturalistycznych. Jednakże wszyscy ludzie dobrej woli powołani są, „aby rozwijać «kulturę miłosierdzia» w oparciu o odkrycie spotkania z innymi: kulturę, w której nikt nie patrzy na innych obojętnie lub odwraca wzrok, gdy widzi cierpienie innych” (Franciszek, 2016c, n 20; 2016d). Należy podkreślić, że w doktrynie pokoju głoszonej przez Franciszka bez miłosierdzia nie ma pokoju, gdyż trwały pokój i autentyczne braterstwo wymagają przebaczenia za każdą krzywdę. Taki jest wymiar eschatologiczny katechezy pokoju – głównym źródłem miłosierdzia jest Bóg. Ukazuje to sytuacja Jezusa, który poświęca życie dla ludzkości, aby dostąpiła miłosierdzia

¹⁶ Dalej czytamy: „Równie ważne jest umocnienie podstawowych praw człowieka, aby pomóc zapewnić godne życie wszystkim mężczyznom i kobietom Wschodu i Zachodu, unikając polityki podwójnych standardów”.

¹⁷ Zdaniem Franciszka „[...] w solidarności, świadczony nie słowami, lecz życiem, relacje ulegają zmianie: od traktowania drugiego jako «materiał ludzki» lub jako «numer» do uznawania go za osobę. Żaden kraj, żadne społeczeństwo, nasz świat nie mają przyszłości, jeśli wszyscy nie będziemy potrafili być bardziej solidarni”.

bożego i przebaczenia. Jednocześnie otrzymane miłosierdzie zobowiązuje ludzkość w wymiarze ziemskim do miłości i pojednania wszystkich ludzi, do braterstwa i pokoju.

W rozważania Franciszka nad pokojem wkomponowane są refleksje odnoszące się do różnych kategorii, takich jak: transcendentna godność człowieka, miłość, miłosierdzie, sprawiedliwość, wolność, prawda. Kategorie te rozpatrywane są (poza teologią i filozofią) w szerokim kontekście społeczno-ekonomiczno-kulturowym i politycznym. Można więc zasadnie mówić o filozofii, teologii oraz polityce pokoju w nauczaniu społecznym Franciszka. Doktryna pokoju skierowana jest do wszystkich ludzi dobrej woli, a jednocześnie papież pragnie szczególnie uwrażliwić na kwestie z nią związane polityków i ludzi biznesu, twórców kultury, nauki i sztuki, intelektualistów, filozofów, przedstawicieli różnych religii. To do nich Franciszek apeluje, aby swą pracę i wysiłek skierowali ku upowszechnianiu i ukazaniu znaczenia takich ideałów i wartości, jak: braterstwo i życie w stanie pokoju, sprawiedliwości, dobra i piękna.

Uwagi końcowe

Rekonstruując i analizując dokumenty *Pontifexa*, można napotkać pytania (które należy odnieść także do nauczania społecznego poprzedników papieża Franciszka): o faktyczne urzeczywistnienie treści wykładanej doktryny pokoju, tj. czy miłość, braterstwo i miłosierdzie naprawdę mogą pokonać trudności i przeszkody w drodze do pokoju? Czy doktryna pokojowa Kościoła jest w stanie skutecznie powstrzymać pogłębiające się różnice i nierówności społeczne oraz czy jest w stanie zapobiec wciąż wywoływanym nowym wojnom i powstrzymać tych, którzy podsycają trwające konflikty, różnice i podziały?

Przyjmując postawę sceptyka, nie otrzymamy jednoznacznej odpowiedzi na te pytania, gdyż ideał braterstwa i pokoju to wartości potencjalne, zadane ludzkości do realizacji w przyszłości. Urzeczywistnienie ideałów może się więc dokonać (lecz nie musi) w nieokreślonej przyszłości. Franciszek jednak stanowczo stwierdza, że ideał pokoju i braterstwa ludzi nie jest naiwną utopią ani „romantycznym marzycielstwem” (Franciszek, 2020a, n 28; 2013a, s. 27–28). Doktryna pokojowa w rozumieniu papieża jest realnym programem, to powinność działania na rzecz pokoju w wymiarze ziemskim, której moc sprawczą sankcjonuje i potwierdza Kościół. Niewątpliwie w nauczaniu społecznym Franciszka odnajdujemy głęboko humanistyczne przesłanie skierowane do wszystkich ludzi, a w szczególności do młodzieży, której postawa wobec siebie i innych może prowadzić świat drogą pokoju i braterstwa (Franciszek, 2018a; Stachowska, 2019, s. 123–202). W dziejach ludzkości zdarzały się sytuacje,

kiedy różne abstrakcyjne idee czy utopijne ideały, uznawane za fantazmaty niemożliwe do urzeczywistnienia, zyskiwały w przyszłości swą „materializację”. Miejmy nadzieję, że trwały pokój i braterstwo ludzkości urzeczywistni się, choć współcześnie moc sprawcza doktryny pokoju Kościoła Franciszka dotyczy co najwyżej wymiaru eschatologicznego.

Można więc powiedzieć, że po pierwsze, personalizm chrześcijański oraz posoborowa nauka społeczna Kościoła konstytuują doktrynę pokoju oraz dookreślają znaczenie ideału braterstwa; po drugie, nauczanie społeczne o pokoju i braterstwie papieża Franciszka (jego dostosowanie do „znaków czasu” współczesności) to w istocie apel do ludzkości o odrzucenie przemocy i ekstremizmu w imię tolerancji i kultury dialogu. Zatem myśl społeczna w opisanym wyżej kontekście jawi się jako prolegomena do braterstwa i działania na rzecz powszechnego pokoju.

Literatura

- Biografia papieża Franciszka* (2018). W: Papież Franciszek, Wolton D. *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie* (s. 411–416). Tłum. M. Chojnacki. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Benedykt XVI (2009). *Caritas in veritate*. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n 9.
- Bergoglio J.M. (2013). *Zepsucie i grzech*. Tłum. L. Wrona. Kraków: Wydawnictwo Esprit.
- Giaccardi Ch., Magatti M. (2016). *Wprowadzenie do Adhortacji Amoris Laetitia*. W: Franciszek. *Amoris Laetitia*. Częstochowa: Wydawnictwo Święty Paweł.
- Franciszek (2013a). *Apokalipsa, która nie nastąpi*. Przemówienie do przedstawicieli świata akademickiego i kultury. Cagliari, Włochy, 22 września 2013. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 11.
- Franciszek (2013b). *Budujcie mosty między naszymi kulturami*. *Audiencja dla delegacji z Centrum Szymona Wiesenthala 24 X 2013*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/wiesenthal_24102013.html [dostęp: 12.02.2021].
- Franciszek (2013c). *Działajcie na rzecz budowania pokoju*. *Audiencja dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej 22 III 2013*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/cd_22032013.html [dostęp: 27.08.2013].
- Franciszek (2013d). *Lumen Fidei*. Częstochowa: Wydawnictwo Święty Paweł.
- Franciszek (2014a). *Braterstwo podstawą pokoju i drogą do niego*. Orędzie na Światowy dzień Pokoju 1 stycznia 2014 r. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 1. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/pokoj2014-or_08122013.html [dostęp: 12.02.2016].
- Franciszek (2014b). *Nie ma pokoju bez dialogu*. Spotkanie z uczniami i nauczycielami japońskiej szkoły 21 VIII 2014. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n 10.
- Franciszek (2014c). *W jaki sposób prowadzi się dialog? Spotkanie z biskupami azjatyckimi w sanktuarium w Haemi 17 VII 2014*. *L'Osservatore Romano*, wyd.

- pol., n. 8–9. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/korea_biskupi-17082014.html [dostęp: 12.02.2016].
- Franciszek (2015a). Bez pokoju nie ma przyszłości. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański 4 I 2015. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 1.
- Franciszek (2015ba). Budujcie kulturę sprawiedliwości i pokoju. Przemówienie do przedstawicieli włoskiej Wspólnoty Życia Chrześcijańskiego 30 IV 2015. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 5.
- Franciszek (2015c). *Laudato si'*. Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Franciszek (2015d). Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 48. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2015. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/pokoj2015-lev_08122014.html [dostęp: 12.09.2020].
- Franciszek (2015e). Przemówienie Franciszka w ONZ. http://ekai.pl/wydarzenia/temat_dnia/x92655/przemowienie-franciszka-w-onz/ [dostęp: 26.09.2015].
- Franciszek (2016a). *Amoris Laetitia*. Częstochowa: Wydawnictwo Święty Paweł.
- Franciszek (2016b). Dialog jest wyrazem wielkiej potrzeby miłości Boga. Katecheza podczas audiencji jubileuszowej 22.10.2016. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 11. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/audiencje/ag_22102016.html [dostęp: 15.08.2020].
- Franciszek (2016c). *List Apostolski Misericordia et misera*. Wrocław: Wydawnictwo TUM.
- Franciszek (2016d). *Miłosierdzie to imię Boga. Rozmowa z Andream Toriellim*. Tłum. J. Ganobis. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Franciszek (2016e). Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 49. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2016 r. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 1.
- Franciszek (2016f). Wyrzeczenie się przemocy: Styl polityki na rzecz pokoju. Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 50. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2017 r. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 12.
- Franciszek (2017). Migranci i uchodźcy: Mężczyźni i kobiety w poszukiwaniu pokoju. Orędzie na 51. Światowy dzień Pokoju 1 stycznia 2018 r. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 12.
- Franciszek (2018a). *Między kanapą a odwagą. Wszystko, co powiedział papież podczas Światowych Dni Młodzieży w Krakowie*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Franciszek (2018b). Mosty dialogu między kontynentami. Przesłanie do uczestników Międzynarodowej Konferencji teologów w Sarajewie, 26.07.2018. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 8–9. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/sarajewo_26072018.html [dostęp:15.08.2020].
- Franciszek (2019a). Dobra polityka służy pokojowi. Orędzie na 52. Światowy dzień Pokoju 1 stycznia 2019 r. *L'Osservatore Romano*, wyd. pol., n. 1.
- Franciszek (2019b). Dokument o ludzkim braterstwie dla pokoju światowego i współistnienia podpisany wspólnie z Wielkim Imamem Al-Azharr 4.02.2019. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/inne/al_azharr_04022019.html [dostęp: 20.04.2020].
- Franciszek (2019c). Różnorodność wcale nie przeszkadza jedności. Przemówienie podczas spotkania z Patriarchą Neofitem i Świętym Synodem, 5 V 2019. *L'Osser-*

- vatore Romano, wyd. pol., n. 6. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/bulgaria-ekum_05052019.html [dostęp: 12.04.2020].
- Franciszek (2019d). *Uczmy się budować mosty. Paweł w Atenach: pierwsze próby dialogu z kulturą grecką*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/audiencje/ag_06112019.html [dostęp: 12.04.2020]
- Franciszek (2020a). *Fratelli tutti*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/encykliki/fratelli_tutti_03102020.html [dostęp: 10.01.2020].
- Franciszek (2020b). *Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne. Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 53. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2020*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/pokoj2020-lev_08122018.html [dostęp: 10.02.2021].
- Franciszek (2021). *Kultura troskliwości jako droga do pokoju. Orędzie Ojca Świętego Franciszka na 54. Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2021*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/pokoj2021-lev_08122020.html [dostęp: 10.03.2021].
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes” (1967). W: Sobór Watykański II. *Konstytucje, dekryty, deklaracje* (s. 830–982). Kraków: Pallottinum.
- Mrozek-Dumanowska A. (2014). *Fundamentalizm religijny jako wykwit globalizacji*. W: A. Mrozek-Dumanowska. *Religia a globalizacja* (s. 125–154). Warszawa: Wydawnictwo Askon.
- Papież Franciszek, Wolton D. (2018). *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie*. Tłum. M. Chojnacki. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Skrzypek M. (1983). *Filozofia i teologia pokoju Jana Pawła II*. W: *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II* (s. 121–152). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stachowska E. (2019). *Światowe Dni Młodzieży w Krakowie w perspektywie socjologii religii*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Stachowski Z. (1983). *Polityka pokoju Jana Pawła II*. W: *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II* (s. 153–172). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stachowski Z. (1985). *Problematyka pokoju w posoborowej doktrynie społeczno-politycznej Kościoła katolickiego*. W: W. Mysłek, M. Nowaczyk (red.). *Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II* (s. 55–84). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wójtowicz R. (2010). *Człowiek i kultura. Prolegomena do Wojtyliańskiej myśli antropologicznej*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Wójtowicz R. (2017). Pope Francis on culture. Selected aspects. *Przegląd Religioznawczy*, 4, 95–104.